

LA TASCA DE SALVAMENT DE VIDES DEL CONSOLAT ITALIÀ DE BARCELONA (JULIOL-NOVEMBRE 1936). EVACUACIONS D'ITALIANS, CATALANS I MILERS D'ESTRANGERS¹

Arnau González i Vilalta

El 27 de enero falleció en Barcelona el periodista italiano Alfredo Giorgi Messori, catalán de adopción, ya que vivió entre nosotros más de sesenta años. Giorgi llegó a Barcelona como corresponsal de “La Gazzetta dello Sport”, de Turín, y luego pasó a serlo del “Corriere della Sera”. Durante el alzamiento militar y el estallido revolucionario de 1936 Giorgi fue el enlace entre núcleos amenazados de la sociedad catalana (Lliga Catalana, eclesiásticos, monárquicos, etcétera) y el consulado italiano, cuyo cónsul era Carlo Bossi. Giorgi vivía en La Pedrera y a él acudían periodistas y amigos con listas de personas que tenían que salir porque su vida peligraba. Giorgi iba haciendo la lista del pasaje y, en cuanto llegaba un barco, avisaba con urgencia. Muchos no tenían ni visado de salida. En esta tarea humanitaria, que salvó la vida a unas ocho o diez mil personas (no conozco un estudio que precise cifras y nombres), estuvo muy implicado el canciller del consulado, el señor Majeroni. Él, Bossi y Giorgi merecerían un homenaje por su esfuerzo sobrehumano para salvar vidas en aquellos trágicos meses de 1936.

En memoria de Alfredo Giorgi Messori,
carta al director d'Albert Manent a “La Vanguardia”, 1 febrer 1991².

1. Aquest article forma part d'una investigació molt més àmplia que analitza la mirada de la diplomàcia i premsa d'Itàlia, França, Portugal, Bèlgica i la Creu Roja Internacional sobre la Catalunya en guerra entre 1936 i 1939.

2. Al marge de l'evacuació de ciutadans italians o d'altres nacionalitats, el cònsol Bossi faria de mediador en l'intercanvi de dos presoners a Mallorca (Archivio Storico Ministero Affari Esteri, Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923-1943, d'ara endavant ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, Corrispondenza Guerra Civile, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, *Scambio prigionieri civili*, Telegrama n. 9986 de les 0,25h del 8/10/1936).

Introducció

Quan el 18 de juliol de 1936 esclatà la Guerra civil espanyola molts col·lectius diferents veieren perillar la seva vida en una o altra de les zones en les que quedaria dividida Espanya. Pel que fa referència a Catalunya, la derrota dels colpistes a Barcelona i la conseqüent rendició al conjunt del país situaria aquest territori en mans d'una suma desigual de revolucionaris anarquistes (Confederació nacional del Treball-Federació Anarquista ibèrica, CNT-FAI) i de les restes del poder públic autonòmic català — Generalitat amb el president Lluís Companys al capdavant en nom d'Esquerra Republicana de Catalunya, ERC —. En aquest escenari, una Barcelona lloc de residència de milers de ciutadans estrangers i, especialment amb colònies destacables d'italians, alemanys i francesos, viuria un èxode massiu d'aquests a través de les facilitats dels seus consolats, governs i marines de guerra i mercants³. Així, pocs dies després de l'inici de les hostilitats i en una Catalunya en plena revolució, els governs de la majoria de països europeus i americans decidirien demanar als seus ciutadans que sortissin principalment de Barcelona a través dels vaixells de guerra o de passatgers enviats al port de la ciutat o dels llocs que d'altres nacions els hi cedirien. En aquest cas en concret, presentem l'anàlisi de l'exemple italià durant els mesos en els que el consolat restaria obert, és a dir, des de l'esclat de la conflagració fins al 19 de novembre del 1936. Segurament el cas més important, juntament amb el francès, per la importància de la seva colònia local (amb una destacada presència d'interessos industrials italians i amb una destacada vida social i política controlada per les estructures feixistes a l'exterior)⁴; i, en segon lloc, per la tasca d'evacuació de milers d'estrangers d'altres nacionalitats i, especialment, de milers de catalans i espanyols perseguits pels revolucionaris anarquistes i, en menor mesura, comunistes⁵. Uns evacuats majoritàriament membres de la burgesia, noblesa, em-

3. Cal tenir en compte que segons les dades oficials de l'administració espanyola del 1930, la comunitat italiana era la tercera nacionalitat estrangera més nombrosa a Catalunya. Segons el cens d'aquell any vivien al país 2.306 ciutadans italians dels 4.133 del total espanyol, és a dir, un 55,7%. Segons les estadístiques estarien repartits de la següent manera: Barcelona: 2.149 (1.193 homes i 956 dones); Girona: 100 (50 homes i 50 dones); Lleida: 29 (11 homes i 18 dones); Tarragona: 28 (16 homes i 12 dones). Aquestes dades com moltes d'altres són consultables a *Censo de 1930, Tomo IV. Extranjeros* accessible a la web www.ine.es (consultada el 26 març 2013).

4. No entrarem aquí a exposar la quantitat d'inversions d'importància que les empreses italianes havien portat a terme a Catalunya des de principis del segle XX. Valgui com a exemple la planta de Pirelli a Vilanova i la Geltrú o la que també tenia a Manresa, la participació a la Hispano-Olivetti, la fàbrica Cinzano, l'empresa d'enllumenat Carandini o les delegacions d'empreses de transport marítim existents a Barcelona.

5. Pel que fa referència a les evacuacions realitzades des de Barcelona hi ha molt pocs

presariat i clergat català. Militants de la Lliga Catalana, del carlisme, dels sectors monàrquics o de Falange española que conformaven les classes dirigents de l'economia del país i els sectors que més directament es veieren afectats per l'esclat de la violència revolucionària de l'estiu i tardor del 1936 que comportaria l'assassinat de milers de persones per la seva afiliació política, social o religiosa. Per tant, Itàlia — com França — salvà una part destacada del conservadorisme català — i en molts casos catalanista — però no amb exclusivitat. I ho faria, amb tota probabilitat, per a dotar el bàndol rebel de més suport i capacitat d'influència alhora que aportant-hi homes en edat militar i amb capitals per a ajudar l'esforç de guerra dels exèrcits del general Francisco Franco.

I tot això, mentre el govern feixista de Benito Mussolini prenia part activa en donar suport militar als sectors civils i castrenses espanyols aixecats en armes contra la República espanyola. Un suport essencial per al no fracàs absolut del cop d'Estat i per a la consolidació de la guerra — en el qual no entrarem — que, tot i aparentment secret, es coneixeria ràpidament arreu d'Europa. Així, mentre a la zona republicana encara s'hi mantenia l'ambaixada i els principals consolats, mentre milers d'italians — fidels al feixisme o no — residien a Catalunya, València o Madrid, l'esforç diplomàtic i militar de Roma es dirigia a assegurar l'èxit del cop i la instauració d'un règim aliat i amic a Espanya.

L'evacuació dels italians de Catalunya

El 21 de juliol de 1936, a tres dies de l'esclat de la guerra, el cònsol italià de Barcelona, Carlo Bossi mostrava els primers símptomes d'inquietud pel que feia a la seguretat de la colònia italiana a la capital catalana⁶. En un

treballs. No obstant, i encara de naturalesa molt diversa cal citar el volum dedicat als catalans evacuats que arribarien a Gènova però que no parla pròpiament de la seva evacuació sinó de la seva vida posterior de R. Doll-Petit, "*Els Catalans de Gènova*". *Historia de l'èxode i l'adhesió d'una classe dirigent en temps de guerra*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003 i pel que fa a les tasques de salvament realitzades pel Consolat de França el volum amb tots els noms dels espanyols evacuats entre 1936 i 1938 en l'obra *Una de las obras de socorro del Consulado General de Francia en Barcelona durante los trágicos acontecimientos de 1936-1938*, Barcelona, Consolat de França, 1939.

6. Carlo Bossi (Roma, 1892-1972). Enginyer i diplomàtic de carrera. Casat i sense fills. Militant del Partito nazionale fascista des del 1925. En servei a l'oficina d'Economia i Caixa del ministeri d'Afers Exteriors el 1911. En servei a la Delegació italiana al Congrés de la Pau i a la Secció italiana a la Conferència dels ambaixadors de París entre el 7 gener 1919 i el 16 gener 1921. En servei a la Comissió financera interaliada a Bulgària, entre el 21 gener 1921 i el 20 gener 1923. Primer comissari consolar el 14 juny 1923. Destinat a Munich el 26 desembre 1923. Agregat al Gabinet del ministeri d'Exteriors el 14 juliol 1924; secreta-

breu telegrama enviat al ministero degli Affari Esteri es donaven tres exemples clars que evidenciaven la necessitat d'enviar alguna nau que permetés l'evacuació dels súbdits italians residents a la ciutat començant pels desordres existents en aquells moments protagonitzats pels també nombrosos antifeixistes italians que havien participat en el saqueig de les oficines de la Società di Navigazione Italia. Fet que evidenciava «molti connazionali minacciati nelle persone e nei beni»⁷. Situació davant la qual es proposava l'enviament de naus de guerra per facilitar la protecció d'aquests connacionals en perill. Una suggerència que poques hores després

ri del ministre d'Afers Exteriors el 2 novembre 1934; secretari de la Delegació italiana a la VI i VII assemblea de la Societat de Nacions entre setembre de 1925 i setembre de 1926; cònsol de I classe el 3 setembre 1926; cònsol a Cardiff (Gal·les, Gran Bretanya) el setembre de 1928; vicesecretari general Delegació italiana a la Conferència naval de Londres entre gener i abril de 1930; cònsol general a Berlín entre juliol de 1930 i gener de 1933; a Londres entre febrer de 1933 i gener de 1935; cònsol general de II classe el 30 desembre 1933; enviat al ministeri de Cultura Popular entre el febrer de 1935 i el gener de 1936; cònsol general a Barcelona entre el 18 febrer 1936 i novembre d'aquell any; regent de I a l'ambaixada a Salamanca entre abril i juliol de 1937; membre de l'Ufficio stampa italiano in Spagna, entre l'agost de 1937 i el gener de 1939; cònsol general a Barcelona entre gener de 1939 i abril de 1940; cònsol general a San Francisco (Estats Units) entre setembre de 1940 i juliol de 1941; a Danzig (Alemanya) entre novembre de 1941 i maig de 1942 i Berlín del maig de 1942 al setembre de 1943. Cònsol general a Valparaíso (Xile) entre el 28 març 1946 i el 11 agost 1947. Cònsol general a Rabat (Marroc) des del 1947 fins al 27 gener 1951. Destinat al ministeri d'Afers Exteriors del 10 febrer 1951 al 27 octubre 1951. Ministre plenipotenciari a Luxemburg des del 28 octubre 1951 al 1952. Ambaixador a Santiago de Xile el 22 octubre 1952. Enviat extraordinari i ministre plenipotenciari de I classe a Guatemala el novembre de 1952. Ambaixador a Guatemala des del 1 març 1953 al 23 juliol 1955. Cavaller de la Corona d'Itàlia el 23 desembre 1915. Oficial de la Corona d'Itàlia, 30 desembre 1919. Cavaller de Sant Maurici i Llätzer, 2 març 1924. Comendador de la Corona d'Itàlia, 21 abril 1932. Cavaller de l'ordre colonial de l'Estrella d'Itàlia, 29 octubre 1936. Gran Oficial de l'ordre del Mèrit de la República italiana l'1 desembre 1953. Jubilat com a enviat extraordinari i ministre plenipotenciari de I classe el 18 setembre 1954 i col·locat en repòs amb el títol honorífic d'ambaixador. Informació extreta de l'*Annuario diplomatico del Regno d'Italia 1937-XV*, Roma, Tipografia del ministero degli Affari Esteri, 1937, p. 261 i de l'expedient personal de Carlo Bossi (ASMAE, Archivio del Personale, Serie-I Diplomatici e Consoli, busta n. 16, I B/18, b. 72, f. 106, *Fascicolo particolare Carlo Bossi*). Per altra banda, cal dir que la comunicació del nomenament de Bossi com a regent del consolat de Barcelona es produiria amb carta de l'ambaixada italiana de Madrid al ministeri d'Estat espanyol datada el 28 febrer 1936. Concedint-se l'autorització provisional el 10 març 1936. L'exequàtur final, on constava la jurisdicció de Bossi per les províncies catalanes a més de les aragoneses i les illes Balears, el signaria el president de la República, Manuel Azaña, el 21 maig 1936. Posteriorment, i de manera totalment protocol·lària en quan Bossi ja exercia, el ministeri de Governació comunicava al president de la Generalitat el nomenament (Archivo Ministerio de Asuntos Exteriores, Madrid, Personal, PG 390, Exp. 26491, *Bossi, CARLO*).

7. ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Situazione a Barcellona*, Telegrama n. 7103, enviat a les 13h del 21/7/1936.

ja s'havia convertit en una demanda urgent a cavall dels esdeveniments que havien conduït les legacions de la Gran Bretanya i França a sol·licitar als respectius governs l'arribada de vaixells al port de Barcelona: «Prego disporre urgenza scalo Barcellona nave passeggeri onde imbarcare connazionali desiderosi rientrare in Italia»⁸. Demanda que era aprovada el mateix dia 21 de juliol a mitjanit per part del ministre d'Afers Exteriors Galeazzo Ciano (amb l'enviament de dos naus de guerra) i que era immediatament comunicada a Mussolini el dia següent de manera urgent tot explicant la manca de compliment de les formalitats precises davant de les autoritats republicanes espanyoles⁹. No es podia esperar a rebre el beneplàcit del govern de Madrid davant del curs dels esdeveniments que s'estaven desenvolupant a Barcelona i Catalunya en general. Tot i això, sí que s'avisaria a les autoritats catalanes. En una conversa mantinguda per Bossi amb els consellers del govern de la Generalitat, Ventura Gassol i Josep Maria Espanya, aquests recomanaren que els vaixells italians es mantinguessin fora del port fins al moment mateix de l'embarcament que caldria fer de manera separada entre les diverses naus, en el precís instant en el qual Bossi preveia, si no esperava l'aparició dels antifeixistes italians presents a Barcelona¹⁰. Actuacions que al marge de les pròpies operacions d'evacuació, també servien per introduir agents d'espionatge a Catalunya¹¹. No es

8. *Ivi*, *Situazione spagnuola (urge piroscabo a Barcellona)*, Telegrama n. 6201 enviat en una hora inconcreta del 21 juliol 1936 i rebut a Roma a les 22,45h.

9. Per a la comunicació de l'enviament de les naus a les ambaixades de Madrid (al sud de França), Paris, Londres i el consolat de Barcelona veure: *ivi*, n. 775, Telegrammi da St. Jean de Luz, Telegrama de les 24h del 21/7/1936. Per a la comunicació a Mussolini: *ivi*, n. 781, 1937, IV, *Appunto per il Duce*, 22 juliol 1936.

10. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Situazione a Barcellona*, Telegrama n. 7199 de les 01,0h del 23/7/1936.

11. Segons explicava en carta Natale Bosio a l'historiador J. L. Alcofar Nassaes, alguns dels primers vaixells italians ancorats al port de Barcelona serviren per a introduir agents com ell mateix que, tot i participar en operacions d'evacuació, també tindrien altres funcions: «Pocos días después, vestido de paisano, desembarcaba del crucero "Eugenio di Savoia" en el muelle de Barcelona para cumplir una misión de espionaje en favor de nuestro Gobierno y del Gobierno de Burgos. En Roma, donde estuve unas horas, había recibido instrucciones y documentación, directamente del almirante Iachino — jefe de nuestro Servicio Secreto — y durante el viaje desde La Spezia a Barcelona, a bordo del "Eugenio di Savoia", recibí nuevas instrucciones del almirante Vittorio Tur, que mandaba la VII División, a la cual pertenecía también el "Attendolo". En Barcelona, en el Consulado General de Italia [...] había sido instalada una pequeña emisora de radio — transmisora y receptora — para asegurar el contacto por radio con los barcos italianos que se encontraban siempre fondeados en aquel puerto. Por ese procedimiento enviábamos toda clase de mensajes cifrados [...] a nuestro Gobierno [...] y que pudieran ser de interés para el Gobierno de Burgos. Fotografiábamos muchos documentos referentes a los envíos de armas a los republicanos que se efectuaban a través de los Pirineos. [...] La secretaría del Consulado recompensaba a los que nos los proporcionaban» (J. L. Alcofar Nassaes, *La marina italiana en la guerra de Es-*

podia oblidar que Itàlia, encara que no oficialment, estava participant de manera activa a favor del bàndol rebel en la guerra. Salvar i evacuar per una banda, mentre s'introduïen espies, es demanaven llistes d'objectius militars a bombardejar al consolat i s'intentava crear una xarxa d'agents locals que reforçés o substituís als que anirien caient durant aquells mesos¹².

De fet la impressió de la primera nau en arribar, la "Montecuccoli" (la seguiria la "Fiume" i la de passatgers "Principessa Maria"), seria especialment dramàtica. Després d'entrar en contacte amb el cònsol Bossi i de constatar la violència dels combats viscuts a la ciutat es procedia a establir els mecanismes que permetessin l'immediat trasllat a les naus italianes d'algunes desenes d'italians que volien ser evacuats i, ja des d'aquells primers moments, alguns ciutadans dels Estats Units, Bèlgica i Alemanya¹³.

Així, només dos dies després d'arribades les primeres naus italianes al port de Barcelona, el servei Italcable ja comunicava l'immediat embarcament de mil italians a la capital catalana per a ser repatriats¹⁴. De fet, les operacions de les naus italianes durant aquells darrers dies de juliol serien constants al llarg de la costa mediterrània catalana i valenciana evacuant ciutadans italians, però també britànics, francesos i d'altres nacionalitats, a través de les gestions dels diferents consolats transalpins i coordinades

paña, Barcelona, Editorial Euros, 1975, p. 52). De fet, la resposta de Natale a Alcofar Nas-saes en que explicava aquesta situació era més extensa (Universitat de Barcelona-CREI, FP (Infesta), 20/2 (11), carta de Natale a Infesta del 13/5/1975). I és que al marge de les informacions interessants per als franquistes, Natale també havia rebut l'ordre de comunicar a l'almirall Tur tot allò que pogués ser d'interès per a la política exterior italiana: «L'ammi-raglio Tur mi aveva incaricato di informarlo per via radio e per bolgetta diplomatica di tutto quello che poteva essere interessante dal punto di vista nostro. Per le informazioni via radio usava come cifrario un piccolo dizionario, copia del quale avevo fatto recapitare a bordo direttamente dal Viceconsole De Strobel, recatosi in visita sull'"Eugenia". Si trattava di un dizionario Spagnuolo-Italiano tascabile [...]». Informacions prou abundants pel que afirmava Natale que, a més, explicava alguns moments de perill en els que estigué a punt de ser descobert fins que seria evacuat de Barcelona amb la resta de personal del consolat al mes de novembre. No sense algunes dificultats al port de la ciutat quan li seria requisat tot el material gràfic i el diari personal per un milicià anarquista de la duana, posant així punt i final al que el mateix protagonista considerava un dels moments més interessants de la seva vida.

12. En aquest sentit, només esmento l'obra de M. Canali on s'analitza molt detalladament qui formava part de les xarxes d'espionatge feixistes italianes a Barcelona (*Le spie del regime*, Bologna, il Mulino, 2004): per a l'apartat dedicat a Barcelona durant la guerra veure les pp. 250-255. També és útil el resum que es fa de les investigacions de Canali a M. Heiberg i M. Ros Agudo, *La trama oculta de la Guerra Civil. Los Servicios secretos de Franco 1936-1945*, Barcelona, Crítica, 2006, pp. 12-14.

13. Ufficio Storico Marina Militare italiana, d'ara en endavant USMMI, OMS, 270, fascicolo n. 1535, *Relazioni*, informe del "Montecuccoli" del 28/7/1936.

14. ASMAE, GMSG, CGC, n. 770, luglio-dicembre 1936, II, Appunti di Gabinetto, *Appunto per S. E. il Ministro*, 24/7/1936.

des de Barcelona¹⁵. I encara, mentre la situació restava sense control al país, i centrant-se únicament a Catalunya, durant els darrers dies de juliol la nau italiana “Grecale” realitzaria diferents viatges al llarg de la costa nord catalana intentant evacuar les colònies italianes de la zona que ho havien sol·licitat¹⁶. Un objectiu que encara s’ampliaria amb l’enviament d’una caravana automobilística a Girona amb la finalitat d’evacuar part de la colònia italiana de la ciutat i que retornaria amb onze persones d’una col·lectivitat que, pel que semblava, no fou agredida durant els primers dies de guerra¹⁷. Per altra banda, i en una direcció idèntica, Bossi comunicava l’embarcament al vaixell “Tripcovich” de part de la colònia italiana de Tarragona — la més important del sud català — així com el del seu Agent consolar a la ciutat¹⁸. Tot i això, més endavant encara caldria realit-

15. En aquest sentit, veure els telegrams que foren remesos al ministeri d’Exteriors per part de la Marina italiana des de la nau “Fiume” ancorada al port de Barcelona i coordinadora general de les actuacions (*ivi*, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, Telegrammes del 25, 26 i 27/7/1936).

16. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, Telegrama n. 7408 de les 12.05h del 30/7/1936. Uns dies abans el cònsol italià de Tolosa de Llenguadoc havia rebut un missatge de la colònia italiana de Cadaqués al cap de Creus al nord de Catalunya a través d’un turista francès en la que es demanava la seva evacuació (*ivi*, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, R. Consolato Tolosa, trucada telefònica de les 11,45h del 27/7/1936). Per altra banda, la nau “Scirocco” també ancoraria als ports de la Costa Brava gironina de Blanes, Palamós i Sant Feliu de Guíxols a principis d’agost recollint ciutadans italians i traslladant-los a Barcelona des d’on serien enviats a Gènova (Archivio Centrale dello Stato, d’ara en endavant ACS, Ministero dell’Interno, Dir. Generale Pubblica Sicurezza, Div. Affari Generali e riservati, Categoria A1, 1936, 2, Genova, 9/8/1936).

17. ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Connazionali diretti Gerona*, Telegrama n. 6512 de les 20,40h del 27/7/1936.

18. *Ivi*, *Protezione connazionali Tarragona*, Telegrama n. 7287 de les 18,12h del 26/7/1936. Cal recordar que aquest vaixell (“Silvia Tripcovich”) era una nau de línia regular entre el port de Tarragona i Marsella en trajecte directe i que, posteriorment, repassava la costa italiana fins a Gènova, Nàpols, Bari, Trieste i Fiume entre d’altres ports. La seva sortida estava prevista per al 27 juliol 1936 (*Pròximes sortides*, “Diari de Tarragona”, 22 juliol 1936). Per als dies posteriors també estava prevista l’arribada i sortida de Tarragona d’una altra nau italiana amb clares connotacions feixistes, la “Giovinezza” (*Marítimes. Pròximes sortides*, “Diari de Tarragona”, 29 juliol 1936). Hores abans el vaixell “Savona” informava Roma de la manca de comunicació de l’Agència consolar de Tarragona amb el consolat de Barcelona i de la demanda del primer d’una nau per evacuar la colònia italiana (ASMAE, GMSG, CGC, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, *Doman-de invio nave a Tarragona*, Telegrama n. 6456 de les 7,25h del 26/7/1936). Immediatament, des de Roma s’informava Barcelona en un telegrama de les 17h (*ivi*, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, Telegrama n. 3463). Dos dies després una altra nau italiana, la “Montecucoli” arribava al port de Tarragona amb l’ordre d’embarcar els italians que quedessin en perill i, eventualment, d’altres estrangers. L’Agència consolar de Tarragona estava dirigida per Corrado Carandini. Durant els primers dies de guerra comptaria amb l’ajuda d’alguns italians particulars entre els quals destacaria, Flavio Baratti.

zar una nova i arriscada expedició a Tarragona per salvar diferents ciutadans italians¹⁹.

Tanmateix, tot i aquests primers actes d'evacuació, la situació catalana no seria prou garantia per Roma que faria un pas més de manera immediata. I és que, degut a la consolidació de la situació revolucionària a Barcelona, i seguint els plans de la resta de potències europees a principis d'agost, el ministre Ciano ordenava al cònsol Bossi la immediata crida a la sortida total dels italians residents a Catalunya: «Tenuta presente linea di condotta seguida per sudditi di altre Potenze ed anche in vista eventualità dover provvedere ritiro R. N. Navi, come altri Paesi si proporebbero, prego V. S. di rivolgere ulteriore invito connazionali ad imbarcarsi entro termine perentorio. Dopo di che vorrà Ella stessa stabilirsi a bordo R. Nave in attesa di ordini»²⁰. Ordre que era executada per un Bossi que, davant de la dificultat de contactar amb tots els italians residents a la ciutat i al país, no tenia cap altra sortida que acudir a la premsa local per avisar del mandat de les autoritats italianes²¹. Calia, per tant, comunicar als italians de Catalunya que Roma els obligava a sortir del país i que qualsevol resistència a complir les instruccions del seu govern els situaria fora de la protecció consolar²².

Actuacions realitzades a principis d'agost de 1936 i que semblava que havien de concloure's ràpidament per part italiana ja que la pràctica totalitat de la colònia nacional ja havia estat salvada, en part afavorida per l'esclat de la guerra que havia agafat alguns dels més benestants ja estiuellant a Itàlia. Tanmateix, el que encara no estava del tot clar era la postura a adoptar pels funcionaris del consolat o de l'Italcable de Barcelona que no havien rebut l'ordre d'evacuació²³. Així, mentre els membres locals del Fa-

19. ACS, Ministero Marina, Gabinetto 1934-1950, busta 240, *Segreto. Rivoluzione in Spagna*, Telegrammi. Volume V, Telegrama enviat per Bossi des de la "Colleoni" a les 21,40h del 18 setembre 1936 fent referència a una actuació del 22 agost 1936 i rebut a Roma el 19 setembre 1936 a les 4,40h.

20. ASMAE, GMSG, CGC, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, Telegrama n. 8666, enviat a les 3,45h del 2/8/1936.

21. Al marge dels italians compromesos amb el feixisme o amb la simple voluntat de fugir de la situació catalana, la documentació consolar presenta alguns casos de suposats italians que, tot i ser militants d'esquerres arribats des de França, sol·licitarien la protecció i evacuació del consolat després de mostrar-se desenganyats respecte al procés revolucionari (*ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Rimpatrio connazionali Spagna*, Telegrama n. 8117 de les 4,05h del 18/8/1936).

22. *Ivi*, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, Telegrama de les 0,55h del 19/8/1936. Segons afirmava Bossi, l'ordre tindria un efecte immediat. Només un dia després de publicar-se l'anunci a la premsa acudien 250 italians que eren evacuats aquell mateix dia jorn.

23. La posició de Bossi al voltant de la necessitat o no de mantenir el servei d'Italcable a Barcelona seria equívoca. Així, el 12 de setembre havia comunicat les dificultats que esta-

scio italiano “Luigi Avversari” de Barcelona fugien com podien, la resta quedava a l’espera de la decisió de Roma²⁴. I ho feien, seguint la petició del cònsol Bossi, això sí, sempre amb l’opció de refugiar-se en un o altre dels vaixells italians ancorats al port de la ciutat que s’anirien rellevant successivament per garantir la presència de la bandera italiana²⁵.

Per altra banda, cal fer esment també de les demandes de Bossi respecte al tracte al que eren sotmesos els italians provinents de Catalunya en arribar a Itàlia. I és que, pel que es desprèn del to de Bossi, aquests eren abandonats sense recursos econòmics al port de Gènova: «Secondo le notizie qui pervenute assistenza connazionali Barcellona, che diedero costante prova patriottismo sarebbe stata nulla da parte delle Autorità locali»²⁶. Alhora que, segons Bossi, es veien impossibilitats d’entrar lires italianes al país davant de l’actitud de la direcció de canvi de moneda de Gènova: «Numerosi profughi italiani che rimpatriano a causa gravissima situazione politica spagnola, abbandonando in questo paese maggior parte loro beni, sono riusciti con sacrifici finanziari a disfarsi di *pesetas* valutate oggi praticamente senza valore ed ottenere, in cambio, lire italiane». Circumstància que un cop arribats a Itàlia es convertia en una tasca inútil:

ven tenint els seus funcionaris per realitzar la seva tasca tot situant la possibilitat de tancar-lo: «Direttore questa stazione Italcable Brondi fa presente situazione italiani in detta stazione divenuta insostenibile a causa controllo continuo et prepotenze elementi sovversivi locali che ieri arrestarono impiegato Simonet suddito Svizzero Alt Lavoro detta stazione data attuali circostanza ridotto minimi termini Alt [...] In considerazione di quanto precede et della situazione generale spagnola prego V. S. considerare opportunità di esaminare se convenienza tuttora continuare funzionamento Italcable Barcellona sotto tali condizioni Alt» (ACS, Ministero Marina, Gabinetto 1934-1950, busta 240, *Segreto. Rivoluzione in Spagna. Telegrammi. Volume V*, Telegrama enviat des del “Colleoni” el 12/9/1936 a les 00,23h i rebut al Ministeri de Marina a les 01,25h). Tot i això, uns dies després, el 16 setembre 1936 el cònsol Bossi es contradeia i expressava a Roma el convenciment que no hi havia raons per evacuar els funcionaris de l’Italcable liderats pel director Ginaldo Brondi (ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Italcable Barcellona*, Telegrama n. 9110 de les 18,25h).

24. En un telegrama del 25 juliol 1936 Bossi afirmava que el secretari del Fascio havia fugit a causa de l’esclat revolucionari (ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, Telegrama enviat a les 22,10h). Mesos després trobem un expedient en el que s’afirma que Carmine De Filippo, secretari substitut, restaria a Barcelona fins al mes de novembre d’aquell any quan, després de ser detingut per les milícies anarquistes seria evacuat pel “Tevere” o, segons un altre document, pel consolat argentí de la ciutat (*ivi*, n. 787, Archivio del Gabinetto del Ministro, fascicoli nominativi, lettere A-F, *De Filippo (Carmine)*). Sobre la trajectòria anterior del Fascio italiano de Barcelona veure A. González i Vilalta, *Cataluña bajo vigilancia. El Consulado y el Fascio Italiano de Barcelona (1930-1943)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009.

25. La resposta positiva de Roma a la petició de Bossi a: ASMAE, GMSG, CGC, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, Telegrama n. 3575 de les 19h del 4/8/1936.

26. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Assistenza profughi della Spagna*, Telegrama n. 7392 de les 0,56h del 30/7/1936.

A questa disgrazia dei connazionali presentasi nuova difficoltà costituita da divieto d'introduzione Regno banconote italiane. Essi sarebbero conseguentemente costretti giungere Italia assolutamente sprovvisti di mezzi e si troverebbero quindi nella impossibilità di provvedere al proprio sostentamento durante la permanenza a Genova che potrebbe prolungarsi notevolmente²⁷.

D'aquesta manera, entre finals de juliol i mitjans d'agost de 1936, les naus italianes havien evacuat uns 1.900 ciutadans italians²⁸. Tot i això, encara quedarien a Barcelona o Catalunya un grup d'uns aproximadament 500 controlats pel consolat que es negarien a ser embarcats. Un col·lectiu que tampoc seria abandonat per la representació diplomàtica liderada per Bossi que, al marge d'obligar-los a signar una declaració on exposaven els motius per negar-se a ser evacuats, crearia un pla per garantir la seva seguretat en col·laboració amb la Generalitat de Catalunya i les milícies antifeixistes. Un dispositiu segons el qual s'establiria un protocol de seguretat a partir del qual existirien quatre refugis preparats a Barcelona per acollir els italians, entre els quals el més important seria la Casa degli Italiani²⁹.

Tanmateix, un cop la problemàtica de l'evacuació o protecció dels súbdits italians estava més o menys solucionada, la realitat proporcionaria una nova preocupació al consolat liderat per Bossi. I és que, ja a finals de juliol apareixeria la qüestió dels catalans, espanyols i d'altres nacionalitats que demanaven asil a les naus italianes. I era precisament per aquest motiu que l'operatiu italià dirigit per l'almirall Ildebrano Goiran des del "Fiume" i posteriorment des de l'"Alberto di Giussano" a les aigües del port de Barcelona no es cancel·lava sinó que s'ampliava³⁰. Amb aquesta voluntat i des-

27. Ivi, *Assistenza profughi italiani Spagna (valuta)*, Telegrama n. 8129 del 18/8/1936.

28. Citat a A. González i Vilalta, *op. cit.*, p. 210. Les xifres conegudes es dividien a 25 de juliol: "Principessa Maria" (vaixell de la companyia Società Navigazione Italia) (500); 27 de juliol: "Tevere" (vaixell de la companyia Lloyd Triestino) (94); 29 de juliol: "Urania" (124); 31 de juliol: "Principessa Maria" (250); 2 d'agost: "Tevere" (70); 7 d'agost: "Principessa Maria" (180).

29. Els refugis, que comptaven amb una quantitat mínima d'aliments per sobreviure diversos dies i que mantenien un responsable en contacte amb la policia, estaven situats a les següents adreces: Regio Consolato generale d'Italia, carrer Mallorca, 270 (Tlf. 80210); Casa degli Italiani, Passatge Méndez Vigo, 8 (Tlf.: 11560); Istituto italiano di Cultura, Passeig de Gràcia, 132 pral. (Tlf: 80908) i Camera di Commercio italiana, via Laietana, 47 (Tlf.: 15622). A. González i Vilalta, *op. cit.*, p. 213.

30. El canvi de nau es portaria a terme a mitjans d'agost de 1936. Cal dir que l'almirall Goiran seria rebut pel president de la Generalitat juntament amb el conseller d'Interior, l'alcalde de Barcelona i el Comandant general militar de Barcelona el 25 juliol 1936. El canvi de nau era comunicada pel consolat italià al president de la Generalitat de Catalunya el 12 agost 1936 (Arxiu Nacional de Catalunya, Generalitat de Catalunya 1931-1939, ANC1-1-T-6349, Secretaria de Relacions Exteriors, *Reclamacions del consolat d'Itàlia sobre actuacions i disposicions que afecten els drets dels seus súbdits i els interessos generals del seu*

prés d'una reunió del Cos consolar de Barcelona amb l'assistència de Goiran i en la que s'aprovaria l'evacuació progressiva però total i immediata dels estrangers (entre 7 i 9.000 persones), es demanava el retorn del "Tevere" per continuar amb les operacions³¹. Una nau sobre la qual caldria renovar el seu lloguer com insistia a fer el ministre Ciano el 20 d'agost dirigit-se als seus col·legues de Marina, Finances i Comunicació: «In vista dell'attuale situazione in Spagna, poichè non è da escludersi che possa presentarsi la necessità di far compiere al "Tevere" altri viaggi a Barcellona, prego V. E. di voler cortesemente provvedere alla proroga del contratto di noleggio per detto piroscavo»³².

*A qui evacuar? Només als italians o a tothom? Les demandes d'ajuda d'altres consolats*³³

En aquesta tessitura cada consolat hauria d'actuar davant dels seus súb-

país, "Expedient de correspondència amb el Consolat d'Itàlia, relativa a la sortida del creuer italià "Fiume" i reemplaçant-lo el creuer "Alberto di Giussano", accessible a la *web* de l'arxiu: www.anc.gencat.cat). La mateixa circumstància es produiria unes setmanes després, concretament el 7 setembre 1936, amb el relleu que portaria a terme la nau "Bartolomeo Colleoni" i el corresponent trasllat de l'almirall Goiran a aquell vaixell. I encara setmanes després quan el conseller Aiguadé rebia al comandant de la flota italiana ancorada a les aigües de Barcelona (*Informaciones de Cataluña. El comandante de la escuadra italiana cumplimenta al señor Aiguadé*, "ABC" (Madrid), 4 octubre 1936).

31. ASMAE, GMSG, CGC, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, diferents telegrams agrupats en un sol document a les 14 i 14,10h del 28/7/1936.

32. *Ivi*, n. 769, *Spese pel noleggio e gestione delle navi mercantili impiegate per trasporti in A. D.-piroscavo "Tevere"*, *Telespresso* n. 10721, 20/8/1936. Cal assenyalar, com sembla lògic, que l'operatiu de salvament i evacuació realitzat per les autoritats italianes comportaria una sèrie de despeses extres no previstes que haurien de ser autoritzades des de Roma. Degut a aquest motiu, el consolat hauria de demanar un crèdit al ministeri d'Exteriors el 6 agost 1936 (*ivi*, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, *Crediti per spese straordinarie assistenza connazionali*, *Telegrama* n. 8876/77 de les 2h). Setmanes després Bossi comunicava haver-se gastat diverses partides extres en personal en motiu de la guerra i les tasques d'evacuació: 36.000 lires en data sense precisar, 20.000 lires el 21 agost 1936 i 6.000 lires el 28 agost 1936 (*ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, *Telegrammi da Barcellona. Spese*, *Telegrama* n. 7760 de les 10,25h del 28/8/1936). Uns dies després emprava 14.000 lires més (*ivi*, *Telegrama* n. 119396 de les 15h del 9/9/1936). Com a exemple específic d'una despesa veure, per exemple, la petició de Bossi per recompensar l'actuació de l'uíxer del consolat, Brusati, amb 150 lires mensuals a partir del compte extraordinari de despeses producte de l'esclat de la guerra (*ivi*, *Impiegati locali-Compenso*, *Telegrama* n. 10088 de les 15,10h del 3/11/1936). Unes operacions que es realitzarien en una situació de constant inseguretat pel que feia referència al canvi de divises de la pesseta. En aquest sentit, Bossi preguntaria en diverses ocasions quin valor calia donar a la moneda espanyola.

33. Sobre les tasques d'evacuació realitzades pel consolat italià es poden citar alguns breus anàlisis com el d'H. Ragner, *El cònsol Bossi a la Barcelona revolucionària*, a de B.

dits o ciutadans amb els mitjans dels quals estava dotat. Els que podien decidirien enviar expedicions arreu de Catalunya per buscar italians, francesos, britànics o alemanys, publicarien anuncis a “La Vanguardia” o “La Publicitat” o realitzarien crides a la ràdio per aconseguir que el gruix de la seva colònia fos evacuada. Tanmateix, aquest era precisament el problema. És a dir, qui podia permetre’s de ser evacuat? Amb quins mitjans? Perquè era evident que la sortida per terra, per la frontera francesa dels Pirineus restava molt complicada. Així, la via marítima es convertia en la manera més simple per sortir de Catalunya i arribar a ports francesos o italians i, des d’allà, cap al país que fos precís o dirigint-se a la zona ja franquista.

de Riquer (dir.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. IX, *De la gran esperança a la gran ensulsiada*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1999, pp. 282-283. D’altres comentaris de premsa coetanis com el del capellà militar del “Tevere” B. Boersi, *La nave Tevere in soccorso dei profughi della Spagna*, a “L’Illustrazione Vaticana”, 16-30 setembre 1936, n. 18, pp. 876-977. Encara de pocs anys després es pot resseguir el testimoni del lliguer i italianòfil R. Gay de Montellà, *Atalayas de Mallorca. La guerra en el mar latino (Julio 1936-Abril 1939)*, Barcelona, Bosch, 1940, que feia una referència prou significativa a l’actuació de Bossi: «Atracado al muelle de la Estación, el trasatlántico “Principessa Maria” humeaba por sus altas chimeneas. Allí estaba enviado por el Gobierno de Italia para embarcar a cuantos quisieran encontrar refugio en la nación hermana. Las autoridades consulares de Barcelona y al frente de ellas el Comm. Carlos [sic] Bossi, en lo alto de la escalera, controlaban los pasaportes y recibían con noble gesto a los pasajeros. Nosotros, una vez aposentados, desde el puente alto y en espera de la partida, quisimos admirar una vez más la poderosa ciudad mediterránea sumida por su desgracia en el caos de la revolución anárquica». O el testimoni del falangista català, José Fontana Tharrats, que en la seva obra, *Los catalanes en la guerra de España*, Madrid, Samarán, 1951, p. 129, explica: «El comportamiento de Bossi, cónsul de Italia en Barcelona, fue algo tan extraordinario como inolvidable por los numerosos seres que le deben la vida. Alto y siempre correcto, en mangas de camisa por el calor, pero sin quitarse el monóculo, dirigía personalmente, en el muelle, el embarque en las naves hospitales de Abisinia de los fugitivos camuflados». La de la membre de l’alta societat barcelonina Glòria Bulbena que escrivia: «vull dedicar el meu record i l’etern agraïment al gran amic de Barcelona, el cònsol Carles [sic] Bossi, que tants i tan difícils esforços va fer per salvar vides, en els tràgics i confusos primers moments de la nostra desventurada guerra civil» (al seu llibre, *Barcelona. Trossos de vida i records de l’ahir*, Barcelona, Pòrtic, 1976, p. 175). I encara un darrer testimoni com el del periodista Carles Sentís que molts anys després citava l’actuació de Bossi (*Memòries d’un espectador*, Barcelona, La Campana, 2006, p. 120). En d’altres experiències particulars la funció de Bossi seria ocupada per d’altres italians com explicava Joaquim M. de Nadal: «Com que jo no tenia passaport ni autorització consular que em permetés de seguir el camí que elles seguïen, aquell vertader amic que m’havia demostrat ésser Antoni Oranich es dirigí a l’esmentat senyor Joan L. Peiretti, director d’Hispano-Olivetti, que, situat a l’escala del “Principessa Maria”, acollia els emigrants, en funcions consulars, i sol·licità permís d’embarcaments per mi. Mai no oblidaré la gentilesa amb què el gran industrial acollí aquella sol·licitud ni la gràcia amb què la seva senyora atenia tots els fugitius i a mi mateix» (a *Memòries. Vuitanta anys de sinceritats i de silencis*, Barcelona, Editorial Aedos, 1965, pp. 445-446).

Evidentment, no tots els països amb representacions a Barcelona podien gaudir d'una ràpida i constant arribada de vaixells que, sota el pavelló dels seus respectius estats poguessin evacuar els connacionals que ho desitgessin. D'aquesta manera, les principals potències es convertirien en el paraigües al que volgueren acudir moltes altres legacions. França, Gran Bretanya i Itàlia (Alemanya restava lluny i sense flota al Mediterrani), esdevenien la opcions més fiables per a qualsevol estranger que volgués sortir del país. Sota aquesta premissa, i deixant França i Gran Bretanya a una banda, quedava Itàlia. Calia decidir que fer: evacuar només als italians? O fer-se càrrec de tota persona que demanés sortir de Catalunya fos quina fos la seva nacionalitat?

Des del primer dia, i per ordre expressa de Roma, l'interrogant clau fou contestat per part italiana amb una rotunda i àmplia generositat. S'acolliria i ajudaria a tothom fos quina fos la seva nacionalitat, fos quina fos la seva situació econòmica talment com farien també els francesos. De fet es faria gratuïtament el trasllat des de Barcelona a Gènova en vaixells italians i amb totes les facilitats burocràtiques fins a arribar a fer la vista grossa davant certs passaports de dubtosa procedència. I és que calia respondre en un sentit o un altre a les demandes formulades per diferents consolats davant Bossi comunicava a Roma en telegrama del 23 de juliol: «Ho ricevuto richiesta scritta di protezione et imbarco rispettivi connazionali su nostri piroscafi di console Stati Uniti, Belgio, Germania et provvederò nel modo migliore»³⁴.

D'aquesta manera, un cop ja s'havien iniciat les tasques d'evacuació de la colònia italiana amb l'arribada de diferents naus al port de Barcelona, es decidia ampliar el ventall de les persones que serien ajudades pel consolat transalpí. En aquesta direcció, el ministre Ciano ordenava l'acolliment de tots els "no italians" a partir de la nit del 24 de juliol quant Bossi semblava que ja havia pres la decisió sense consultar: «In considerazione del rilevante numero di navi a sua disposizione, accordi protezione ed ospitalità a tutti stranieri che ne faranno richiesta»³⁵. Per tant, Roma decidia que podia i volia realitzar un acte de repercussions mundials segurament pensant en recuperar crèdit davant l'opinió pública internacional i contrarestar la mala imatge de la guerra d'Etiòpia (1935-1936). Alhora que intentant reforçar el suport de grans capes de l'alta societat burgesa catalana al bàndol rebel aliat del feixisme italià.

Amb un dels consolats més importants de la ciutat, serà quan aquestes estructures es vegin tensades per la necessitat d'actuar de manera eficient

34. ASMAE, GMSG, CGC, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, Telegrama de les 23,20h del 23/7/1936.

35. *Ivi*, n. 769, Telegrama de les 24h del 24/7/1936.

i urgent davant dels successos bèl·lics que es definiria clarament la importància d'una o altre representació diplomàtica. Fet que comportaria, juntament amb l'obertura italiana a ajudar a tota persona indistintament del seu passaport, que el consolat regentat per Carlo Bossi rebés un allau de demandes d'ajuda per part de certs col·legues del Cos consolar.

En aquest sentit, en un telegrama enviat el 8 d'agost de 1936 Bossi afirmava que la indecisió del Degà del Cos consolar de Barcelona, el britànic Norman King, estava impulsant diferents còsols a demanar consell i ajuda a la legació italiana:

Numerosi Consoli specialmente piccoli paesi si rivolgono a me per consigliarsi circa attitudine da seguire attuali contingenze [...]. In questi ultimi giorni hanno chiesto formalmente nostra protezione per loro sudditi parenti oltre quelli già segnalati i Consoli del Messico, Jugoslavia, Colombia, Ambasciata Cecoslovacchia, Guatemala³⁶.

Tanmateix, com afirmava el propi Bossi, aquells no eren els únics consolats que havien fiat la protecció dels seus ciutadans i interessos a Catalunya a la legació italiana. I és que si resseguim la documentació tramesa a Roma podrem trobarem un reguitzell de demandes d'ajuda i protecció de diferents representacions europees i americanes. En uns casos demanant la simple atribució de les funcions d'aquests a Bossi i en d'altres directament demanant refugi per al propi cònsol o vicecònsol.

En primer lloc, i producte de la proximitat ideològica, els primers en demanar ajuda a Bossi eren els alemanys que només un dia després de l'ordre de Ciano ja trucaven a la porta. El dia 25 Bossi comunicava a Ciano que l'acord amb el cònsol alemany, Otto Koecher, era total i que ja s'estava procedint a embarcar a centenars d'alemanys: «già presi ampi accordi con questo Console Generale Germania circa protezione e rifugio nostre navi di sudditi tedeschi fino all'arrivo di loro incrociatori. Con piroscafi "Principessa Maria" partiti 450 tedeschi»³⁷.

36. ASMAE, GMSG, CGC, n. 1103, Informazione da Ambasciate, leg. e consolati, *Nuovo Governo Catalano. Notizie della guerra civile*, Telegrama n. 15189 de les 2,15h del 8/8/1936. Així, per exemple, a mitjans d'agost de 1936 la premsa mexicana donava constància de l'evacuació dels seus compatriotes amb naus italianes cap a Gènova (*La situación de mexicanos en España*, "El Siglo de Torreón", 15 setembre 1936). Posteriorment s'informaria de l'enviament de diferents quantitats de lires italianes al consolat mexicà de la capital de la Ligúria per atendre les seves necessitats (*México y las gestiones en pro de...*, *ivi*, 21 agost 1936). Posteriorment la majoria de mexicans residents a Barcelona que sortiren de la ciutat ho farien arribant al port de Marsella en naus franceses on, segons la premsa, s'hi comptabilitzarien com a mínim 354 documentats pel consolat mexicà de la ciutat (*300 mexicanos protegidos por los Cónsules*, *ivi*, 5 novembre 1936).

37. ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, Telegrama enviat a les 22,31h del 25/7/1936. Un acord que responia a la demanda cur-

A partir d'aquí podem citar diferents peticions realitzades a través de diferents consolats que feien referència a ciutadans catalans refugiats a diferents legacions³⁸. I encara de cònsols directament evacuats personalment en naus italianes. Una protecció que inauguraria el cònsol de Xile, Marquerra Tullio i família, que arribava a Gènova a bord del "Tevere" el 28 de juliol de 1936³⁹. A partir d'aquí el seguirien diversos col·legues. Per exemple, el 8 d'agost era evacuat el cònsol del Brasil amb l'arxiu del consolat en un vaixell italià ple d'un passatge multinacional i davant d'un moll on es podia divisar als cònsols «germanico, argentino, brasile [incongruència], Cuba, Colombia, Austria, Romania» que «esprimenti vivissima riconoscenza opera salvamento Regio Governo»⁴⁰. Dies després, el 19 d'agost Bossi comunicava a Roma la protecció facilitada al vicecònsol del Panamà a bord del "Tevere" «gravemente minacciato dai rossi»⁴¹. I encara el 26 d'agost, i juntament als 435 evacuats a bord del vaixell "Tevere", també sortien camí d'Itàlia els cònsols de Txecoslovàquia i Grècia⁴². Un oferiment d'evacuació que també es feu davant del consolat de Suïssa com s'extreia del telegrama del 19 de setembre enviat a Roma on es donava compte de l'estreta relació entre Bossi i el cònsol suís, Adolphe Gonzenbach: «Sono in permanente contatto con questo Consolato svizzero cui sudditi non mancherà concedere protezione et facilitare imbarco in caso di bisogno»⁴³.

sada per Ciano hores abans en la que demanava a Bossi la protecció dels súbdits alemanys a l'espera de l'arribada de naus germàniques a les aigües catalanes (*ivi*, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, Telegrama n. 3446/40 R, Telegrama enviat des de Roma a les 13h del 25/7/1936). Una col·laboració italogermànica que, en l'aspecte de les evacuacions com en d'altres qüestions, es mantindria fins al tancament dels respectius consolats a Barcelona. Així, per exemple, el 10 novembre 1936 el cònsol Bossi enviava un telegrama a Roma en el que informava de la renovació de l'ofertament d'evacuació de ciutadans alemanys en les naus italianes ancorades a Barcelona que havia fet al representant alemany (*ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, n. 11125, *Navi italiane e cittadini tedeschi*, Telegrama enviat a les 16,30h).

38. Així per exemple, en una demanda sense data el consolat de Xile facilitava una llista de divuit persones que desitjava que fossin evacuades en una nau italiana (*ivi*, n. 769, s.d.); també es gestà, en aquest cas des de Roma, l'evacuació de Gabriel Auget (o Huguet) refugiat al consolat dels Països Baixos (*ivi*, n. 772, Partenza 24-31 luglio 1936, 3/8/1936) o la de Mercedes Garrigas-Nogués refugiada al consolat búlgar (ambdós a *ivi*, 3/8/1936 i 29/9/1939).

39. Archivio di Stato di Genova, d'ara en endavant ASG, Prefettura di Genova, Gabinetto, sala 21, n. 90, Profughi della Spagna, Telegrama de la Questura de Gènova al Ministeri de l'Interior, 28/7/1936.

40. ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Profughi della Spagna*, Telegrama de les 2,10h del 8/8/1936.

41. *Ivi*, *Console Panama a Barcellona (protezione italiana)*, Telegrama de les 19h del 19/8/1936.

42. *Ivi*, *Profughi Spagna italiani ed altre Nazioni sul "Tevere"*, Telegrama de les 19,30h del 26/8/1936.

43. *Ivi*, Telegrama de les 1,25h del 19/9/1936. Cal recordar l'activa actuació del Consolat suís de Barcelona com a nus de comunicació i d'informació entre diferents capitals i

En un altre nivell i ja a pocs dies del tancament de la legació italiana a finals de novembre del 1936, Bossi rebia l'encàrrec de defensar els interessos hongaresos (amb tota seguretat molt reduïts) a Barcelona i Catalunya⁴⁴.

*Catalans, espanyols, religiosos, polítics i ciutadans anònims a les naus italianes*⁴⁵

Al marge de l'evacuació de ciutadans italians o d'altres colònies estrangeres desitjoses de sortir de Catalunya, les naus que el govern italià flectà per treure persones perseguides o en perill també es veurién plenes de catalans i espanyols. Ciutadans anònims o noms destacats de la política i societat local que haurien de demanar protecció al consolat italià i als seus vaixells. Circumstància que faria que els vaixells italians s'omplissin de ciutadans de desenes de països entre els quals, i després dels alemanys, destacarien els espanyols i catalans. Concretament, en el primer mes de guerra les naus italianes evacuarien 4.462 estrangers dividits de la següent manera per nacionalitats:

- Alemanya: 1.713 (1.717 en el telegrama del 8/8/1936)
- Espanya: 1.353
- Argentina: 202
- Àustria: 199
- Venèçuela: 113
- Suïssa: 104 (100, 8/8/1936)⁴⁶
- Cuba: 86 (80, 8/8/1936)
- Hongria: 71⁴⁷
- Estats Units: 62⁴⁸

governos europeus i la realitat de Catalunya entre els que cal destacar el Vaticà i els sectors catòlics catalans.

44. *Ivi, Tutela interessi ungheresi in Barcellona*, Telegrama de les 16,55h del 10/11/1936.

45. Cal assenyalar que Barcelona seria el centre a partir del qual diverses naus italianes evacuarien també a ciutadans de totes les nacionalitats residents a la costa valenciana i a les illes Balears per traslladar-los posteriorment a Gènova i, en alguns casos, a Nàpols.

46. Segons A. M. Moral Roncal, *Diplomacia, humanitarismo y espionaje en la Guerra Civil española*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2008, p. 361, fins al 30 juliol 1936 el vicecònsol suís de Barcelona (a partir del 28/9/1936 seria cònsol), Adolf Gonzenbach (1893-1970), afirmava que s'havien evacuat de la ciutat 350 ciutadans suïssos.

47. Les xifres sobre l'evacuació d'hongaresos no acaben de quadrar. I és que mentre l'informe de finals d'agost situava el número en 71, en un altre telegrama del 8 agost 1936 s'afirmava que ja s'havien evacuat 82 hongaresos (ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, lugliodiciembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, *Rimpatrio profughi ungheresi*, Telegrama n. 7048 de les 1,25h).

48. Tot i què aquesta xifra consta en la documentació italiana, a la del consolat dels Es-

- Polònia: 57
- Portugal: 53
- Txecoslovàquia: 46
- Xile: 40
- Mèxic: 39
- Uruguai: 38
- Colòmbia: 33
- França: 28
- Bolívia i El Salvador: 22 (44 total dels dos)
- Romania: 17
- Iugoslàvia: 16
- Bèlgica, Brasil i Perú: 11 (33 total dels tres)
- Gran Bretanya: 10
- Puerto Rico i San Marino: 9 (18 total dels dos)
- Filipines: 8
- Grècia: 7
- Guatemala, Holanda i Turquia: 6 (18 total dels tres)
- Nicaragua, Pèrsia i Costa Rica: 5 (15 total dels tres)
- Suècia i Noruega: 3 (6 total dels dos)
- Lituània: 2
- Bulgària, Egipte, Finlàndia, Albània, Dinamarca, Equador, Rep. Dominicana, Mònaco, Letònia, Panamà: 1 (10 total dels deu)
- Apàtrides: 22⁴⁹

Xifres a les que caldria afegir els 1.289 italians que sortien de Catalunya de retorn a la seva Itàlia natal o familiar. Per tant, segons s'afirmava el 8 d'agost de 1936, havien estat evacuats 5.808 ciutadans de més de trenta països europeus, americans, asiàtics i d'Oceania⁵⁰. Xifres que augmentarien fins als 15.372 evacuats que arribarien a Gènova fins al novembre de 1936 en vaixells amb diferents pavellons (italià, alemany, etc.)⁵¹. Pel que fa a la llista de vaixells i sempre segons les dades del port de Gènova i els meus propis càlculs:

tats Units de Barcelona hi consta, només per al viatge del 22/7/1936 del "Principessa Maria", una altra dada: 80 nordamericans (National Archives and Records Administration, NARA, Entry 3170, 138 boxes US Barcelona Consulate General 1936-1939, telegrama del 23/7/1936).

49. Citat a A. Gonzàlez i Vilalta, *op. cit.*, p. 215. Per altra banda, cal dir que a la investigació sobre els catalans evacuats a Gènova durant els primers mesos de guerra R. Doll-Petit, *op. cit.*, p. 37, quantifica l'arribada de refugiats a la ciutat portuària de la Ligúria, tot i que sense identificar la procedència, amb les següents xifres: 15.372 entre els quals 5.504 alemanys, 2.756 espanyols i 2.303 italians fins al 21 novembre 1936.

50. ASMAE, Ministero della Cultura Popolare 1920-1944, n. 230, Rivoluzione in Spagna, *Rimpatrio profughi*, Telegrama n. 7052 de les 9,21h del 8/8/1936.

51. R. Doll-Petit, *Repressió, salvament i fugida a la rereguarda catalana, 1936-1939*, a "Ebre 38", 2004, n. 2, p. 54.

<i>Dia arribada</i>	<i>Procedència Barcelona</i>	<i>Nom nau</i>	<i>Altra procedència</i>	<i>Nacionalitat nau</i>	<i>Total evacuats</i>
26/7/1936	Barcelona	Principessa Maria		Italiana	1052
27/7/1936	Altra	Nectunia	Gibraltar- Màlaga	Alemanya	7
28/7/1936	Barcelona	Tevere		Italiana	550 ⁵²
30/7/1936	Barcelona	Urania		Italiana	600
31/7/1936	Barcelona	Urania		Italiana	617
3/8/1936	Barcelona	Principessa Giovanna		Italiana	1368
3/8/1936	Barcelona- València	Tevere		Italiana	662
3/8/1936	Altra	Fulda		Alemanya	145
3/8/1936	Barcelona	Tevere		Italiana	683
4/8/1936	Barcelona	Uckermark		Alemanya	203
5/8/1936	Barcelona	Ermes		Alemanya	53
7/8/1936	Barcelona	Uckermark		Alemanya	338
8/8/1936	Barcelona- València	Urania		Alemanya	568
10/8/1936	Barcelona	Uckermark		Alemanya	505
11/8/1936	Altra	Palermo	Altra	Alemanya	119
11/8/1936	Barcelona	Baden		Alemanya	342
13/8/1936	Altra	Tanganika	Altra	Alemanya	437
14/8/1936	Barcelona	Salganca		Alemanya	493
14/8/1936	Barcelona	Fulda		Alemanya	293
15/8/1936	Altra	Kurmark	Alacant	Alemanya	384
21/8/1936	Altra	Hero	Altra	Alemanya	93
21/8/1936	Altra	Palermo	Altra	Alemanya	182
21/8/1936	Altra	Leverkusen	Altra	Alemanya	272
21/8/1936	Barcelona	Monte Sarmiento		Alemanya	1578
21/8/1936	Barcelona	Baden		Alemanya	157
22/8/1936	Barcelona	Principessa Giovanna		Italiana	1286
22/8/1936	Altra	Hero+Palermo	Mallorca	Alemanya	980
26/8/1936	Altra	Conte di Savoia	Tànger	Italiana	34
27/8/1936	Altra	Tevere	Altra	Italiana	458
27/8/1936	Altra	Catania	Màlaga	Alemanya	28
29/8/1936	Altra	25 de Mayo	Alacant	Argentina	124
30/8/1936	Altra	25 de Mayo	Altra	Argentina	120
2/9/1936	Barcelona	Moewe		Alemanya	9
3/9/1936	Altra	Catania	Altra	Alemanya	265
5/9/1936	Barcelona	Treucufels		Alemanya	246
6/9/1936	Altra	Capri	Altra	Alemanya	24
12/9/1936	Barcelona	Duisburg		Alemanya	83

52. La premsa catalana informaria d'alguns d'aquests viatges d'evacuació (*El "Tevere" arriba a Gènova*, "La Publicitat", 29 juliol 1936).

12/9/1936	Barcelona	Sicilica		Alemanya	1268
24/9/1936	Altra	Potsdam	Altra	Alemanya	26
27/9/1936	Altra	Genua	Altra	Alemanya	102
4/10/1936	Altra	Palermo	Altra	Alemanya	36
9/10/1936	Barcelona	Trapani		Alemanya	40
10/10/1936	Barcelona	Leopold		Alemanya	4
17/10/1936	Altra	Diana	Altra	Alemanya	371
18/10/1936	Barcelona	Oceania		Alemanya	363
25/10/1936	Barcelona	Tevere		Italiana	231
28/10/1936	Altra	Miassa	Altra	Alemanya	23
28/11/1936	Barcelona	Tevere		Italiana	133
					17955

Entre aquests evacuats, concretament entre els catalans i espanyols, destacarien alguns noms de figures conegudes per la seva activitat política o d'altre caire. Per exemple, a finals de setembre de 1936 el cònsol Bossi s'havia d'interessar per la família del general Emilio Barrera, excapità general de Catalunya durant la dictadura de Primo de Rivera i participant de la revolta militar de 1936. En concret, mentre des de Barcelona era la pròpia filla la que demanava ajuda al consolat italià, des de Roma era el príncep i duc d'Aosta Amadeo Umberto qui demanava l'assistència a la filla del general, al seu marit i als dos fills que, suposadament, estaven detinguts per intent d'expatriació irregular⁵³. D'altres famílies destacades que volgueren ésser evacuades eren, per exemple, les de l'almirall Antonio Magaz que, juntament amb algunes altres, estaven refugiades a la clínica Dexeus. D'aquesta manera, després de que Magaz, ambaixador franquista a Roma, demanés ajuda al secretari de Mussolini, Ottavio de Peppo, aquest es dirigia al cònsol de Barcelona: «Poiché trattasi di sudditi spagnoli pregoLa, ove possibile, facilitare indirettamente loro desiderio, valendosi eventualmente tramite Consolato straniero nostro amico, meno esposto di codesti sospetti da parte governativi»⁵⁴. Per altra banda, des de Roma també es farien gestions davant Bossi per a què s'evacués al comte de Castellodorsius i la respectiva família a través d'una «altissima intercessione»⁵⁵. Evidentment, aquests no eren els únics catalans que eren reclamats des de Roma per familiars o per influències vàries, sinó que la llista s'allargava amb desenes de noms. Alguns dels quals presentaven algunes característiques interessants i que els diferenciava de la resta com el cas de l'advocat de l'empresa Nestlé, Jaume de Semir, que podria ser passat com a ciu-

53. ASMAE, GMSG, CGC, n. 787, Archivio del Gabinetto del Ministro, fascicoli nominativi, lettere A-F, *Barrera-Famiglia*. Segons un altre telegrama, el fill de Barrera també restava empresonat però amb un nom fals.

54. *Ivi*, n. 769, Telegrama n. 15305 de les 24h del 26/8/1936.

55. *Ivi*, n. 772, Partenza agosto 1936, Telegrama enviat des de Roma n. 10110/121 de les 23h del 29/8/1936.

tadà francès: «Entro i limiti del possibile e senza esporre in ogni modo, co-desto R. Consolato Generale, prego facilitare espatrio Signor Jaime de Semir e signora. Egli è avvocato Sociedad Nestle e suo recapito potrà essere dato da cittadino francese colonello Rossi costà residente presso Ufficio predetta Società Via Layetana 14»⁵⁶. En un altre sentit totalment diferent encara cal destacar la demanda que presentaria el cap de la Falange espanyola a Barcelona, en aquells moments clandestina, per ser evacuat en una nau italiana⁵⁷.

De la mateixa manera que aquests noms destacats, i deixant al marge els ciutadans anònims, la diplomàcia italiana faria un esforç, o si més no ho intentaria, per evacuar familiars de militars suposadament al bàndol revoltat. Fet que es produïa, per exemple, el 31 d'octubre de 1936 quan el ministre Ciano signava un telegrama remès a Bossi en el que se li demanava les gestions oportunes per evacuar una llista de trenta familiars de militars residents a Barcelona⁵⁸.

Unes operacions d'evacuació que s'aturarien si més no momentàniament a mitjans d'agost quan el conseller de l'Interior de la Generalitat, Josep Maria Espanya (ERC), col·laborador essencial de les operacions, comunicava a Bossi la impossibilitat de prosseguir les sortides. El problema en qüestió era el descobriment, per part de la CNT-FAI, de gran quantitat de passaports falsificats pels diferents consolats amb l'objectiu de permetre l'evacuació de ciutadans realment espanyols: «Difatti questo Console Generale di Colombia dopo avere falsificato numerosi passaporti, scoperto dagli anarchici si è dato alla fuga». I afegia sobre l'actuació d'un altre cònsol: «Del pari anarchici hanno sequestrato lettere di questo Console Generale del Perù, dove egli dichiarava di voler facilitare con ogni mezzo salvamento spagnoli specie religiosi»⁵⁹. Actuacions que haurien comportat la pressió anarquista sobre la Generalitat i d'aquesta al Cos consolar exigint l'absoluta legalitat en la concessió dels passaports. Una qüestió que, per altra banda, també preocupava a les autoritats italianes. Així, a finals de juliol es comunicava a Roma les facilitats concedides per la Generalitat en l'expedició de passaports en molts casos irregulars: «da ieri questo Ministero dell'Interno concede con grande facilità passaporto a tutti spagnoli che li richiedono [...]. Affluiscono pertanto a questo Consolato Gen. centinaia richieste sacerdoti, aristocratici, industriali spagnuoli desi-

56. *Ivi*, Telegrama enviat des de Roma n. 10109/120 de les 23h del 29/8/1936.

57. *Ivi*, n. 1110, *Rivolta spagnola questioni varie, Spagna Capo dell'Organizzazione Segreta Falange a Barcellona (facilitazione espatrio)*, telegrames del 24 i 25/8/1936.

58. *Ivi*, n. 772, Partenza agosto 1936, Telegrama enviat des de Roma n. 13509/222 de les 1h del 31/10/1936.

59. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcelona, Telegrammi da Barcellona, *Esodo profughi da Barcellona*, Telegrama n. 7957 de les 2,20h del 13/8/1936.

derosi salvarsi Italia [...]»⁶⁰. Circumstància reafirmada mesos després però ara ja afirmant la circulació a gran escala de passaports falsos concedits per les representacions consulars i tolerats per la Generalitat amb el desacord de la CNT, arribant, fins i tot, a trobar-se falsificacions del segell del consolat italià per donar una aparença molt més real i oficial a tots els passaports⁶¹. Circumstància que a mitjans d'octubre tornaria a aturar de manera quasi total l'evacuació de persones desitjoses de sortir de Catalunya i que, fins i tot, amenaçaria la presència de diferents consolats a Barcelona. Segons explicava en aquells moments Bossi, la implicació de les delegacions diplomàtiques en la falsificació de passaports i d'altres documents havia provocat una reacció molt restrictiva per part dels anarquistes que controlaven fronteres i ports de Catalunya⁶².

*L'evacuació de religiosos*⁶³

Entre els milers de catalans i espanyols que s'evacuaren en naus italianes s'hi trobarà una llarga llista de religiosos i religioses de diferents ordres i institucions que, per iniciativa del consolat, de particulars o del Vaticà, serien dirigits cap a les mans de Carlo Bossi. Així, ja des dels primers dies de l'esclat del conflicte trobarem les primeres peticions per part de la Santa Seu i de les direccions de diferents ordres al govern italià per a que, a través del seu consolat a Barcelona i de les seves naus, procedís a informar de l'estat o al salvament directe de desenes de religiosos⁶⁴. En aquesta tes-

60. *Ivi*, *Rivoluzione in Spagna*, Telegrama n. 6611 de les 11,03h del 30/7/1936.

61. Segons afirmava Bossi en un telegrama del 10/11/1936 els consolats no només falsificaven passaports del seu país, sinó que ja havien fet un segon pas concedint documentació falsa d'altres estats (*ivi*, *Falsificazione passaporti*, Telegrama n. 10366 de les 19h).

62. ACS, Ministero Marina, Gabinetto 1934-1950, busta n. 240, *Segreto. Rivoluzione in Spagna. Telegrammi. Volume VII*, Telegrama enviat des del vaixell "Eugenio di Savoia" l'11 octubre 1936 a les 24h rebut a les 2,47h del dia següent. Segons afirmava Bossi, els cònsols de França, Xile i Colòmbia estaven pensant en abandonar Barcelona.

63. Un element que pogué influir en l'afluència massiva de religiosos al consolat italià durant les primeres setmanes de la guerra podria ser el rumor que afirmava que la Societat de les Nacions havia delegat als consolats de França i Itàlia de Barcelona per a l'evacuació de clergues (a J. M. Cuyàs Tolosa, *Diari de Guerra. Badalona, 1936-1939*, Badalona, Museu de Badalona, 1999, pp. 282-283).

64. Al marge de les evacuacions de religiosos que es varen portar a terme amb èxit, sembla que algunes quedarien sense complir. Si més no així ho explica, encara que sense gaire concreció, M. Mir i M. Santamaria, *El preu de la traïció*, Barcelona, Pòrtic, 2010, p. 37, quan afirmen que instats per Alessandro Majeroni es presentarien al consolat italià per gestionar l'evacuació dels maristes de la zona republicana. Sortida que, segons els autors, no es faria per la manca d'aprovació del conseller Josep Maria Espanya. Circumstància que no casaria gens ni mica amb la tasca d'evacuacions massives fetes per les naus italianes.

situra es trobava, per exemple, el Gran mestre de l'ordre de la Creu de Malta que preguntava per les monges Hospitalàries de Sant Joan de Jerusalem del carrer Santjoanistes número 6 de Barcelona⁶⁵; la Casa Mare de les monges del Sagrat Cor de Jesús sobre les nou representants del seu ordre a la Rambla de Catalunya, 83; el general Carmelità que sol·licitava informació sobre la veracitat de l'assassinat dels seus confreres del carrer Roger de Llúria de la ciutat comtal o sobre els integrants de la Cartoixa de Montalegre de Tiana al Maresme⁶⁶. Unes demandes d'informació a les que seguirien les peticions de salvació directa, és a dir d'evacuació, de Catalunya cap a Gènova. En aquest sentit, el 26 d'agost es demanava l'evacuació de trenta monges Adoradores del Santíssim Sagrament que estaven detingudes al palau del Consell de Cent⁶⁷, un mes després la secretaria d'Estat del Vaticà sol·licitava l'evacuació dels monjos del monestir de Montserrat que es trobaven a Barcelona⁶⁸, tretze pares cartoixans espanyols residents a Barcelona també demanats pel Vaticà⁶⁹ o els dotze monjos missioners del Sagrat Cor de Maria amagats pel fabricant de dolços Agresti a la capital catalana⁷⁰. Unes evacuacions que precisarien de diferents accions i actuacions del consolat. Per exemple, en el cas dels pares cartoixans, el cònsol Bossi sol·licitaria a Roma l'autorització per emprar 30.000 pessetes que la persona que els allotjava utilitzaria per subornar els controls existents a Barcelona⁷¹. Per tant, unes evacuacions que s'haurien de fer de manera clandestina o subornant als milicians o autoritats del port de Barcelona però que, en alguns casos, es produiria després d'un acord entre el cònsol italià i aquestes mateixes autoritats com explicava Bossi en el cas de les religioses però no dels religiosos:

65. ASMAE, GMSG, CGC, n. 769, *Richiesta informazioni religiose in Spagna*, 21/8/1936.

66. *Ivi*, n. 772, Partenza agosto 1936, Telegrames de l'Ambaixada italiana a la Sant Seu del 29, 31/7/1936 i 13/8/1936.

67. *Ivi*, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, *Religiosi in Spagna*, Telegrama n. 9956/111 enviat des de Roma a les 24h del 26/8/1936.

68. *Ivi*, n. 772, Partenza agosto 1936, *Religiosi in Spagna*, Telegrama n. 11070/162 enviat des de l'Ambaixada italiana a la Santa Seu de les 24h del 22/9/1936.

69. *Ivi*, Telegrama n. 13492/221 de les 24h del 29/10/1936. Al marge de demandes col·lectives també es poden localitzar llistes breus de capellans que la Santa Seu demanava evacuar de Barcelona.

70. *Ivi*, n. 769, 19/8/1936. Un dia després, i davant d'una nova demanda d'evacuació de religiosos, Bossi es mostrava impotent per seguir actuant en aquella direcció: «mi é assolutamente impossibile nelle circostanze attuali provvedere a ricerche e salvataggio di religiosi» (*ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Missionari "Sacro Cuore di Maria"*, Telegrama n. 7518 de les 18,20h del 20/8/1936). Evidentment, les coses deurien canviar a gran velocitat i el que era impossible llavors tornaria a ser possible més endavant.

71. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Frati certosini*, Telegrama n. 10178 de les 22,15h del 5/11/1936.

Con riferimento numerosi salvataggi ordine religiosi, informo V. E. che, alcuni giorni [...] potuto ottenere da Governo della Generalità e dalla "Milizia antifascista" permesso imbarco Religiose spagnole per l'Italia. Permesso che venne accordato con grande difficoltà in seguito miei insistenti passi, non fu possibile estenderlo ordini religiosi maschili⁷².

De fet, en aquell mateix telegrama Bossi informava d'haver aconseguit l'evacuació de 996 religioses de múltiples ordres el dia abans embarcant-les al vaixell "Sicilia" rumb a Gènova⁷³. Circumstàncies que, dues setmanes després ja no eren ni possibles per a les religioses com li explicava el conseller d'Interior, Espanya, a Bossi a conseqüència de l'actitud rígida de la CNT que mantenia sota el seu control l'embarcament de refugiats al port de Barcelona⁷⁴.

Unes tasques, totes aquestes, que com era d'esperar no deixaren de provocar constants atacs per part de la premsa anarquista i comunista de Barcelona i una pressió constant contra la representació italiana a la ciutat.

L'evacuació del cardenal i arquebisbe de Tarragona Francesc Vidal i Barraquer

Com hem anat veient en les pàgines anteriors, les autoritats italianes realitzaren una immensa tasca d'ajuda humanitària de caire general. S'evacuaren des del més insignificant ciutadà que ho volgué fins a les més altes figures de la política o societat catalana. Entre aquests hi hauria un nom que preocuparia de manera significativa a Roma: el cardenal i arquebisbe de Tarragona, Francesc Vidal i Barraquer. I dic Roma en el doble sentit del terme: capital d'Itàlia i capital del catolicisme mundial. I és que alhora que el govern de Benito Mussolini volgué guanyar-se la simpatia de l'opinió pública internacional en evacuar de manera gratuïta i sense preguntes, també pretengué obtenir l'agraïment del Vaticà. Unes relacions que es veurién molt reforçades amb els esforços realitzats pel consolat de Barcelona en la tasca de salvar la vida de Vidal i Barraquer.

Una tasca que donava el seu inici a les quatre de la tarda del 25 de juliol de 1936 quan la nau "Fiume" enviava des de les aigües de Barcelona un

72. *Ivi*, n. 769, *Salvataggio e imbarco religiose spagnole*, Telegrama n. 8350 de les 17,56h del 11/9/1936.

73. En total el "Sicilia" embarcaria 1085 persones incloses les anteriorment citades, 996 religioses mentre que la resta no quedava identificada 120 cubans, 51 italians, 50 alemanys, 17 argentins, 9 suïssos, 8 veneçolans, 7 peruans, 4 austríacs, 4 hongaresos i 1 ciutadà de Jerusalem. En conjunt 1375 pròfugs (*ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Salvataggio e imbarco 1375 profughi 23 nazionalità*, Telegrama n. 8940 de les 16,07h del 11/9/1936).

74. *Ivi*, *Divieto espatrio di religiosi*, Telegrama n. 9407 de les 21h del 23/9/1936.

telegrama a Roma en el que es transmetia el crit desesperat de Vidal i Barraquer sol·licitant ajuda. Segons explicava el cònsol Bossi, el cardenal es trobava en una situació desesperada. Presoner dels anarquistes i en perill de ser afusellat, Vidal demanava al secretari d'Estat del Vaticà que sol·licités la protecció diplomàtica italiana per a la seva persona: «Detenuto e in gravissimo pericolo vita prego adoperarsi affinché Ambasciata Italia mi prenda sotto sua protezione. Potenza neutrale cittadino Vaticano»⁷⁵. Una petició de socors que es veuria accentuada el mateix dia amb un altre comunicació des de Barcelona en la què l'almirall Goiran comunicava les paraules de Bossi en les que s'assegurava que s'estaven realitzant totes les pressions diplomàtiques possibles per evitar el més que segur afusellament de Vidal i Barraquer la mateixa nit del 25 de juliol⁷⁶. Unes pressions que s'haurien concretat en l'entrevista mantinguda pel cònsol Bossi amb el conseller d'Interior de la Generalitat de Catalunya, Josep Maria Espanya, i en la qual el primer hauria indicat la gravetat del possible assassinat d'un cardenal, per tant, ciutadà vaticà i no pas senzillament un religiós més, català o espanyol. Plantejament que semblà afectar a un conseller que, per altra banda, ja era contrari a la violència revolucionària: «España mi ha assicurato che provvederà domani a fare riparare Cardinale in luogo sicuro in modo da garantire sua incolumità personale. Stessa assicurazione ho ottenuta da lui per Vescovo Irurita di Barcellona, anche detenuto»⁷⁷.

Així mateix, mentre el conseller Espanya aconseguia que Vidal i Barraquer passés a mans d'una Generalitat que podria garantir la seva vida com a mínim durant uns dies, Bossi reclamava passos més àgils a la diplomà-

75. Ivi, *Cardinal [sic] Vidal Baranguer [sic]*, 25/7/1936 (rebut a Roma a les 13,30h del dia següent). Contradient en part la posició de l'arquebisbe, el membre d'Unió Democràtica de Catalunya, Maurici Serrahima, explica en les seves memòries que Vidal i Barraquer li demanà, una vegada arribat a Barcelona, que no fos el consolat italià el que el salvés: «On trobareu més facilitats — ens va dir el cardenal — és al Consolat d'Itàlia. Però m'estimaria més que anéssiu al d'Anglaterra o al de França; no m'agradaria que es digués que recorro als feixistes». Demanda davant la qual Serrahima, juntament amb d'altres catalanistes catòlics, intentaria portar a terme diferents gestions als consolats de França i Gran Bretanya sense èxit. Fet que determinaria que la petició davant de les autoritats italianes s'acabés portant a terme (a M. Serrahima, *Memòries de la guerra i de l'exili. I. 1936-1937*, Barcelona, Edicions 62, 1978, pp. 139-143). D'altres visions de l'evacuació de Vidal i Barraquer, per exemple, a l'informe del consolat dels Estats Units a J. W. Cortada (ed.), *A City in War: American Views on Barcelona and the Spanish Civil War*, pp. 48-49 o a l'anàlisi des del punt de vista del conseller de Cultura de la Generalitat a E. Fort i Cogul, *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, Edhasa, 1979, pp. 259-267.

76. ASMAE, GMSG, CGC, n. 777, luglio-dicembre 1936, IX, Ministero Marina, Telegrama enviat des del "Fiume" a les 22,30h del 25/7/1936.

77. Ivi, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Cardinale Barranguer [sic] e Vescovo Barcellona*, Telegrama de les 20,10h del 25/7/1936 (rebut a Roma la mateixa nit a les 21,30h).

cia italiana i vaticana per poder actuar amb total llibertat en aquell assumpte: «Potrei compiere ulteriore passo in suo favore ove V. V. mi comunicasse che Vaticano pone Cardinale sotto protezione italiana»⁷⁸. Un pas que es faria de manera immediata mobilitzant l'ambaixada italiana davant d'una Santa Seu que demanaria la col·laboració italiana en el salvament del cardenal a través del següent telegrama remès a Bossi i en el què també es transmetia a Vidal les pregaries del papa per la seva vida: «Prego comunicare urgenza Console Generale Barcellona che si desiderebbe che facesse tutto quanto gli è possibile per salvare vita Cardinale Baranguer [sic]»⁷⁹. Confirmació que era refermada pel ministre Ciano en nom del govern italià al dia següent i que ja donava llum verda a una actuació de Bossi que, de totes maneres, ja havia posat el fil a l'agulla. I és que el cònsol ja havia fet tot el possible per entrar en contacte amb Vidal i Barraquer hores abans. Circumstància que es portaria a terme, però que no semblava portar a cap resolució favorable de l'assumpte en primera instància. Tot i això, les aparències de reeixir al salvament semblaven intactes el dia 28 de juliol després de que Bossi proposés a les autoritats catalanes un acord després de reunir-se amb el cardenal:

Cardinale Beranguer [sic], che ho visto stanotte, ringrazia messaggio con profonda commozione e gratitudine. Sue condizioni fisiche sono discrete, quelle morali angosciose; Ministro dell'Interno Spagna [sic], come mi aveva promesso, fa circondare Cardinale delle possibili cure ed ha disposto anche severissima vigilanza per garantire incolumità personale; Cardinale è nascosto insieme altri due sacerdoti [...].

I seguia el seu telegrama afegint els termes de l'acord amb la Generalitat per evacuar de manera secreta els tres religiosos:

ho conferito con [...] Vice Presidente Generalità e Ministro dell'Interno ed ho loro lasciato intendere che notte tempo potrei curare trasferimento Cardinale bordo R. I. Fiume [...] domani saprò se tale [...] proposta è accettata: mi si è chiesto comunque segreto più assoluto onde [...] furie elementi anarchici che stanno tuttora cercando Cardinale per fucilarlo⁸⁰.

Calia rebre immediatament la resposta positiva de Roma a l'operació ja que tot podia canviar en qualsevol moment. El dia 30 de juliol Bossi es

78. *Ivi*, *Situazione a Barcellona*, Telegrama de les 01,15h del 27/7/1936 (rebut a Roma a les 13,30h del mateix dia).

79. *Ivi*, n. 770, luglio-dicembre 1936, II, Appunti di Gabinetto, *Appunto per S. E. il Ministro*, 27/7/1936.

80. *Ivi*, n. 1102, *Segreto, Spagna, Rivolta in Spagna "Prima fase"*, Fascicolo *Cardinale Beranguer [sic]*, Telegrama n. 7347 de les 12,45h del 28/7/1936.

mostrava pessimista quan comunicava els dubtes de la Generalitat de Catalunya respecte al possible alliberament de Vidal i el seu trasllat a una nau italiana. Segons explicava el cònsol, el govern català temia les represàlies de la CNT-FAI davant d'un acte com aquell de tanta vistositat⁸¹. Tot i això, les coses deurien canviar de manera sobtada en pocs minuts ja que el mateix dia 30 de juliol a tocar de les onze de la nit, Vidal i Barraquer juntament amb el seu secretari particular el canonge Viladrich i el bisbe de Tortosa Fèlix Bilbao ja descansaven segurs a bord de la nau italiana "Fiume"⁸².

Un cop arribat a Itàlia a bord del "Montecuccoli", Vidal i Barraquer s'instal·laria a la localitat toscana de Lucca seguint els consells de Bossi. Pel que sembla, en el moment d'aconseguir el seu salvament el diplomàtic li donaria dos consells: en primer lloc, no residir a Roma i, en segona instància, li demanaria que mantingués els detalls de la seva evacuació lluny de la premsa⁸³.

Agraïments internacionals pel salvament

Una tasca humanitària com la que acabem de descriure hauria de generar un corrent de simpatia internacional envers les autoritats italianes. Evidentment, per part de les persones que, individualment o en família, havien rebut l'ajuda del consolat italià de Barcelona però també per part de diferents governs europeus o americans que veuriem com eren altres els que realitzaven les seves tasques. I és que com ja ha estat dit, foren els italians, juntament als francesos, els que protagonitzarien la majoria de les operacions d'evacuació sense demanar res a canvi. A diferència d'altres països, especialment, la Gran Bretanya que es negaria (tot i que matisadament) a

81. *Ivi*, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Cardinale Barranguer [sic]*, Telegrama n. 7427 de les 22h del 30/7/1936.

82. *Ivi*, Telegrama n. 7428 de les 22,40h del 30/7/1936. Aquest primer telegrama només feia referència a Vidal i Barraquer. No era fins a un nou missatge de vint minuts després (n. 7441 de les 23h) en què s'hi afegia els altres dos religiosos. Posteriorment, un mes després del seu alliberament per part de les autoritats italianes, Vidal i Barraquer tornava a sol·licitar el concurs de la diplomàcia dirigida per Ciano. En aquesta ocasió es demanaven gestions que conduïssin a l'evacuació del bisbe auxiliar de Tarragona, Manuel Borràs, i del majordom i canonge Magí Albagés i que no deurien arribar a bon port ja que els dos serien assassinats (*ivi*, n. 772, Partenza agosto 1936, *Religiosi in Spagna*, Telegrama n. 9953/109 enviat des de Roma a Barcelona a les 24h del 26/8/1936). Per altra banda, cal dir que un cop Vidal i Barraquer fou evacuat calgué desmentir a la seva família resident a Catalunya la mort del cardenal a través del cònsol Bossi a finals d'octubre de 1936.

83. H. Raguier, *Arxiu de l'Església catalana durant la Guerra Civil, I. Juliol-desembre 1936*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 32 (en carta de Vidal i Barraquer al Vaticà del 3 agost 1936).

evacuar cap ciutadà no britànic a bord de les seves naus arribades a Barcelona a partir d'una certa data⁸⁴.

D'aquesta manera, la primera mostra d'agraïment oficial a la tasca italiana la trobarem molt pocs dies després de l'esclat de la guerra. En aquell cas es tractaria d'una nota enviada per l'ambaixador alemany a Roma al ministre italià d'Afers Exteriors, Galeazzo Ciano, del 27 de juliol de 1936 en els següents termes: «Grazie a particolari premure delle Autorità Italiane di Barcellona, centinaia di sudditi tedeschi, che a seguito della rivolta comunista vedevano minacciata la loro vita, hanno potuto lasciare Barcellona [...]. ho l'onore di porgere a Vostra Eccellenza più calda gratitudine del Governo Germanico»⁸⁵. De fet, els agraïments alemanys arribarien des de més amunt encara dos dies després quan era el màxim dirigent del partit nazi (NSDAP) i segon de Hitler, Rudolph Hess, el que s'acostava a l'ambaixador italià a Berlín, Bernardo Attolico, per mostrar la seva gratitud amb el govern feixista: «Ministro Hess (che, come è noto, è il rappresentante personale del Führer per la direzione del Partito nazionalsociali-

84. Trobo tres referències explícites a la negativa britànica a embarcar ciutadans estrangers ja molt avançada la guerra (setembre de 1936). I és que fins a aquells moments, tot i que no publicitat gens, el consolat regentat per King evacuaria a ciutadans de qualsevol nacionalitat. El 29 de setembre la nau "Colleoni" informava que l'almirallat britànic li havia comunicat que a Alacant només evacuaria els seus propis ciutadans i que, a Barcelona, només donaria protecció temporal a d'altres nacionalitats. Missatge que rebria la resposta italiana afirmant que la Regia Marina garantia la protecció tant d'italians com d'altres súbdits estrangers als dos ports (ACS, Ministero Marina, Gabinetto 1934-1950, busta 240, *Segreto. Rivoluzione in Spagna*, Telegrammi. Volume VI, Telegrama enviat pel "Colleoni" a l'Almirallat italià a les 00,30h rebut a les 04,15h). Un dia després, era Bossi el que anunciava la decisió de Londres: «Console Generale Britannico King ha comunicato con circolare che suo Governo non può ulteriormente concedere protezione stranieri residenti Catalogna, e che navi inglesi in caso di pericolo non imbarcherano stranieri. [...] Faccio presente E. V. che Inghilterra (come Stati Uniti d'America) ufficialmente hanno assunto dall'inizio della rivoluzione spagnola protezione sudditi moltissime altre Nazioni non esplicitando praticamente tale loro attività protettrice che minime proporzioni» (ASMAE, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Barcellona, Telegrammi da Barcellona, *Protezione italiana e angloamericana pro stranieri Spagna*, de les 16,20h del 30/9/1936). Pocs dies després el mateix Bossi feia un comentari sobre la decisió britànica: «Decisione inglese non concedere protezione sudditi stranieri caso di emergenza ha prodotto impressione» (ivi, n. 1110, *Rivolta spagnola questioni varie, Situazione a Barcellona, Organizzazione servizio imbarco profughi*, Telegrama de les 0h del 3/10/1936). Per a un anàlisi de les evacuacions realitzades pel consolat britànic veure J. Casanovas i Prat, *La Catalunya de Mr. King: el consolat britànic de Barcelona durant la Guerra Civil 1936-1939*, a "Perspectiva Social", 1994, n. 35, pp. 46-50. Segons les dades que Casanovas localitzà als arxius britànics, per exemple, al mes de juliol de 1936 s'evacuaren a través de la legació de sa Majestat a Barcelona 241 ciutadans estrangers (entre els quals destacarien 142 suïssos, 40 nord-americans, 12 alemanys i 3 italians entre d'altres) i, evidentment, 544 britànics.

85. ASMAE, GMSG, CGC, n. 769, 27/7/1936.

sta) è venuto oggi ufficialmente da me e, a nome del Cancelliere Hitler e del Partito, mi ha pregato trasmettere al Governo italiano il ringraziamento più vivo [...]». I encara afegia Hess: «Nel corso conversazione seguita, Hess ha sottolineato necessità solidarietà tra due Paesi dinanzi dilagare pericolo bolscevico»⁸⁶. Una posició que, certament es portaria a la pràctica en el context de la Guerra civil espanyola i, posteriorment, en els camps de batalla europeus però que no feia circumscriure les mostres de cordialitat del III Reich envers les altres potències que havien evacuat ciutadans alemanys de Catalunya. Això sí, com afirmava Attolico en un altre telegrama, no era el mateix quan s'agraïa el salvament dels responsables de les estructures nazis a Barcelona feta pels italians que el comunicat més formal i sense cap mostra de complicitat en el que s'inclouïen la resta de països que també evacuaren alemanys: «Il Governo del Reich ha fatto esprimere ai Governi di Inghilterra, Francia, Italia e Stati Uniti i suoi ringraziamenti per l'aiuto fornito nel trasporto di cittadini tedeschi dalla Spagna». Ho si més no això és el que pensava Attolico quan apuntava breument que la «differenza di tono dei due comunicati è così evidente»⁸⁷.

Al marge dels alemanys, també d'altres països agraïren les evacuacions. Així l'agraïment de molts ciutadans particulars es podia exemplificar en la carta enviada pel nord-americà Albert Krippendor a Mussolini el 30 de juliol i en la que definia el sentiment de la majoria quan deia: «We as American living in Barcelona would like to express to you our great admiration for the courage and bravery and efficiency of the Italian Consul General Signor Carlo Bossi and the Vice Consul Signor Maurizio de Strobel who risked their lives many times [...]»⁸⁸. En uns termes més apropiats per a la diplomàcia era el cònsol dels Estats Units a Marsella qui oficialitzava l'agraïment a la tasca italiana davant la impossibilitat americana d'actuar de manera similar: «Questo Console Generale degli Stati Uniti d'America mi ha espresso la sua riconoscenza per il cortese interessamento

86. ASMAE, Ambasciata Berlino, 1936, *Rapporti Politici*, Telegrama n. 316 del 29/7/1936. Entre la documentació diplomàtica italiana es pot localitzar alguna altra mostra d'agraïment enviada des d'Alemanya per part de ciutadans anònims evacuats en naus italianes.

87. *Ivi*, Telegrama enviat per l'ambaixador Attolico el 30/7/1936 als ministeris d'Afers Exteriors i al de Premsa i Propaganda.

88. *Ivi*, Archivio del Personale, Serie-I Diplomatici e Consoli, busta n. 16, IB/18, b. 72, f. 106, *Fascicolo particolare Carlo Bossi*, carta remesa a Mussolini el 30 juliol 1936 des de la localitat rossellonesa de Portvendres. Amb termes similars es poden trobar telegrams signats per ciutadans alemanys com, entre d'altres, Carl Hartmann Bauresche que escrivia també a Mussolini: «Entusiasmato dalle molteplici attenzioni prestate a me e famiglia dal Viceconsole Italiano a Barcellona e Capitano equipaggio vapore Principessa Maria ringrazia S. E. Cordialmente» (*ivi*, GMSG, CGC, n. 781, 1937, IV, *Profughi della Spagna*, 27/7/1936).

presso dal nostro Console Generale a Barcellona, in favore di sudditi americani ai quali aveva offerto l'esodo dalla Spagna con piroscafi italiani. [...] non ha avuto opportunità di servirsi di piroscafi nazionali»⁸⁹.

Tanmateix, sembla que no tothom quedà del tot satisfet amb l'actuació desinteressada italiana. Si més no si fem cas del telegrama enviat per Bossi el 23 d'agost en el que demanava a Roma que investigués el perquè de les declaracions del cònsol argentí a Gènova en les que afirmava que els evacuats d'aquella nacionalitat havien estat maltractats als vaixells italians. Una possibilitat que Bossi descartava de manera categòrica atribuint les paraules del representant argentí a Gènova a «motivi suoi personali non del tutto chiari»⁹⁰. Circumstància no del tot clara que provocaria l'obertura d'una investigació per part de les autoritats argentines que encarregarien al vicepresident de la Cambra de Comerç argentina de Barcelona, Arturo Bernardes, el trasllat immediat a Gènova⁹¹. Una investigació de la qual no n'ha quedat cap més rastre entre la documentació italiana, més enllà de la demanda del ministre Ciano a l'ambaixada italiana a Buenos Aires del 26 d'agost, en el que es sol·licitava el seguiment i informació de certes crítiques aparegudes a la premsa argentina respecte a aquella qüestió⁹². En concret, els articles que serien publicats entre el 27 i el 29 de juliol al diari "La Nación" descriurien la suposada desatenció rebuda pels argentins al vaixell "Principessa Maria". Circumstància que desmentia el cònsol Bossi el 6 de setembre després de reunir-se amb el seu homòleg argentí a la capital catalana⁹³. Encara donant suport a la versió de Bossi, uns dies abans l'ambaixada italiana de Buenos Aires reportava la publicació en el mateix diari d'una nota d'agraïment per part dels argentins evacuats al vaixell "Angustus"⁹⁴.

89. ASMAE, Archivio del Personale, Serie-I Diplomatici e Consoli, busta n. 16, I B/18, b. 72, f. 106, *Fascicolo particolare Carlo Bossi*, nota del 14/8/1936 incorporada a l'expedient de Bossi.

90. *Ivi*, GMSG, CGC, n. 773, luglio-dicembre 1936, V, Telegrammi da Barcellona, telegrama enviat a les 00,52h del 23/8/1936.

91. *Ivi*, telegrama enviat per Bossi a les 21h del 24/8/1936.

92. *Ivi*, n. 772, telegrama enviat a les 20h del 26/8/1938. De fet cal tenir present que Argentina també participaria de manera destacada en les tasques d'evacuació de persones que desitjaven sortir de la zona republicana. Aquesta tasca realitzada pels vaixells militars "Tucumán" i "25 de Mayo" i que comptabilitzaria més de 1500 persones es realitzarien des del port d'Alacant principalment, però també des del de València i Barcelona (on el cònsol argentí Jorge Blanco Villalta realitzava també una destacada tasca d'evacuació d'argentins i altres nacionalitats). Entre finals d'agost de 1936 i fins al juny de 1937 s'establirien connexions amb Marsella, Gènova i Lisboa. Per tant, després dels suposats incidents a bord de les naus italianes. Per aquesta qüestió i pels llistats de noms dels evacuats veure: www.histarmar.com.ar/InfHistorica/ARA-GCivilEsp.htm (consultat el 17 setembre 2013).

93. *Ivi*, Ministero della Cultura Popolare 1920-1944, n. 230, *Rivoluzione in Spagna*, Telegrama del 6/9/1936.

94. *Ivi*, Telegrama de les 12,43h del 2/9/1936. Ja un mes abans un telegrama del minis-

Com era de suposar, deixant de banda la qüestió argentina, totes les comunicacions diplomàtiques arribades a Roma no feien res més que donar les gràcies per l'embarcament gratuït. Així, en data 5 d'agost de 1936 havien mostrat la seva gratitud a Itàlia de manera oficial, a més d'Alemanya i el Estats Units, els governs de Bèlgica, Hongria, Portugal, Suïssa i Venècia⁹⁵.

Al marge d'alguns governs, també es poden localitzar els agraïments de diferents ordres religiosos per l'evacuació de membres de la seva congregació establerts a Catalunya⁹⁶. Així, per exemple, i entre d'altres, la Cúria general dels menors Caputxins es dirigia al Duce per agrair el salvament⁹⁷. I encara de diferents particulars catalans o espanyols que desitjaven expressar per escrit la seva estima envers les autoritats italianes. Així, ja el 26 de juliol s'havia lliurat un manifest d'agraïment a les autoritats de Gènova personificades en el prefecte, Umberto Albini, reproduït i utilitzat per la propaganda feixista⁹⁸. Mentre que mesos després destacaria sobretot el manifest signat el 26 de setembre de 1936 per una llarga llista de més de dues-centes persones entre els que s'hi podien trobar destacats noms de la noblesa catalana (Comtes de Fígols, Comtes d'Egara o els Comtes de Godó), de la Lliga Catalana (Pere Rahola, Felip Rodés Baldrich, Ferran Valls i Taberner o J. Solervicens), monàrquics com Alfons Sala i Argemí i intel·lectuals i periodistes (Rafael Gay de Montellà, Josep Maria Tries de Bes o Joan Costa i Déu)⁹⁹. De fet, el manifest era la continuació d'una altra llista de signatures lliurada dos dies abans en una cerimònia realitzada per una delegació d'espanyols al palazzo del Governo de Gènova. En aquest cas, seria Rafael Gay de Montellà qui decidiria aportar una nova sèrie de signatures destacades entre el gruix dels refugiats catalans¹⁰⁰.

teri de l'Interior italià signat a Gènova donava compte de l'agraïment dels argentins arribats amb el "Principessa Maria" (*ivi*, GMSG, CGC, n. 781, 1937, IV, *Profughi della Spagna*, 2/8/1936).

95. *Ivi*, n. 781, 1937, IV, *Profughi della Spagna*, 27/8/1936.

96. Al marge dels agraïments per l'evacuació, les autoritats italianes rebrien mostres de gratitud dels diferents consols estrangers establerts a Gènova per les atencions en el desembarcament i allotjament a la capital de la Ligúria.

97. ASMAE, GMSG, CGC, n. 771, carta de l'Ambaixada italiana davant la Santa Seu enviada al ministeri d'Afers Exteriors el 18/8/1936.

98. R. Doll-Petit, *Els «catalans de Gènova»...*, cit., pp. 110-111.

99. ASMAE, GMSG, CGC, n. 771, luglio-dicembre 1936, III, *Lettere di ringraziamento da parte di profughi spagnoli*, 26/9/1936.

100. R. Doll-Petit, *Els «catalans de Gènova»...*, cit., pp. 132-133. Per a la vida dels evacuats catalans a Gènova veure aquesta mateixa obra pp. 109-185, al marge dels diferents llibres de records o de memòries que fan referència a la vida a la ciutat portuària italiana.

Conclusions

L'esclat de la Guerra civil espanyola obligaria a les estructures diplomàtiques i militars de les principals potències europees a portar a terme una destacada tasca d'evacuació dels seus nacionals residents al territori en disputa. En el cas italià la implicació directa i decisiva del règim feixista al costat dels militars rebel·lats contra el govern republicà, hauria d'haver complicat o convertit en impossible la seva actuació a la zona republicana. Tanmateix, el manteniment de les relacions diplomàtiques i consulars entre la República i els dos principals aliats dels franquistes — Itàlia i Alemanya — fins a finals de novembre de 1936 i el respecte més escrupolós de les autoritats catalanes envers les comunitats i estructures italianes al país, permetria que desenes de naus de la Marina Militar italiana o de passatgers, pagades per Roma entressin i sortissin del port de Barcelona principalment. Conscients dels odis que estaven acumulant per part de l'opinió pública catalana que es veia hostigada des de les bases italianes de Mallorca, de l'inici de persecució per part d'italians antifeixistes o dels cercles anarquistes o comunistes locals, Roma decidí evacuar tota la seva colònia. A aquesta necessitat i afegiria una altra tasca a la qual no estava obligada però que desenvolupà de manera extraordinària: l'evacuació de milers d'estrangers d'altres nacionalitats alhora que de catalans i espanyols. Fos per un mer i simple tacticisme de cara a guanyar-se bona imatge o fos una sincera decisió humanitària, el cas és que les naus italianes evacuaren a milers de persones que creien la seva vida en perill.

Al costat de l'empresa d'evacuació francesa, la que desenvoluparen les autoritats consulars, diplomàtiques i militars italianes esdevé la major experiència d'aquest tipus a la Catalunya en guerra. Evidentment molt per sota de les xifres de refugiats que haurien de creuar la frontera pirinenca el febrer de 1939 després de la derrota republicana, però sense entrar en debats estèrils de xifres, el paper italià esdevé clau per entendre l'exili del 1936. Un primer exili de la Guerra civil eminentment conservador i multinacional que fins al moment ha merescut poca atenció.